

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ІНСТИТУТУ БАТЬКІВСТВА

Є.О. Брага

аспірантка кафедри психології Донецького національного університету

У статті розглянуто проблему трансформації інституту батьківства в соціально-історичному аспекті. Також представлено порівняльний аналіз традиційного патріархального і сучасного міського укладів родини. Висвітлено співвіднесення відмінностей та подібностей стереотипів про батьків з реальними образами сучасних батьків.

Ключові слова: нове батьківство, інститут батьківства, уклад родини, патріархальне суспільство.

В статье рассматривается проблема трансформация института отцовства в социальном-историческом аспекте. Также в статье содержится сравнительный анализ традиционного патриархального и современного городского укладов семьи. Освещено соотношения различий и сходств стереотипов об отцах с реальными образами современных отцов.

Ключевые слова: новое отцовство, институт отцовства, уклад семьи, патриархальное общество.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Унікальність лінії історичного розвитку, особливості економічного і політичного устрою нашої країни диктують необхідність детального розгляду специфіки батьківства (тут і далі – fatherhood). Батьківство являє собою складний феномен, в якому поєднуються історичний, біологічний, соціокультурний і психологічний компоненти [4; 5]. Проблеми трансформації батьківства в соціально-історичному аспекті вивчало багато науковців (Дж.Ш. Болен, В.М. Дружинін, В. Ключевський, І.С. Кон, А. Міллер та ін.). Проте залишаються недостатньо розглянутими питання узагальнюючого характеру, в яких простежувався б розвиток поглядів на інститут батьківства в психології саме в соціально-історичному аспекті. Необхідність аналізу інституту батьківства та відсутність цілеспрямованих досліджень, які комплексно відображали б трансформацію поглядів на інститут батьківства, обумовили вибір теми.

Мета статті – аналіз особливостей трансформації інституту батьківства, починаючи з періоду патріархату до сучасності.

Завдання:

1. Дослідити розвиток інституту батьківства в патріархальний період;
2. Зробити порівняльний аналіз традиційного патріархального і сучасного міського укладів родини;
3. Визначити соціальні характеристики батьківської ролі в сучасному середовищі.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Методологічну основу дослідження становлять: основні положення теорії наукового пізнання, ідеї про сутність людини, її місце і призначення в світі, ідеали та цінності, про зв'язок історії з сучасністю.

У роботах науковців зазначено, що з найдавніших часів призначення батька (тут і далі – begetter) для дітей склалося таким чином, що він був захисником, добувачем засобів існування, прикладом належної поведінки і наставником у родинному вихованні. З авторитетом батька був тісно пов'язаний звичай спадкової передачі професії, підготовки сина до життя і навчання ремесла (Кодекс Хаммурапі, 1750 р. до н. е.).

Звертаючись до питання про історичне становлення інституту батьківства (fatherhood), необхідно відзначити, що воно є основним аспектом маскулітності. В архаїчних товариствах висока плодючість вважалася важливим показником «чоловічої сили», безпліддя соромилися, звинувачуючи в ньому жінок. З часом кількість дітей припинила бути показником чоловічої сили, все більш важливою ставала сексуальна активність – кількість жінок і частота статевих актів. Репродуктивний успіх чоловіків досягався за результатами конкуренції з іншими чоловіками і асоціювався з агресивністю і військовою хоробрістю, при цьому доглядати за власними дітьми чоловікові було ні для чого [4]. У цьому сутність транскультурного архетипу відсутнього батька (neglect father). У міфологічній свідомості батько виступає як персоніфікація влади (грізний батько (ferocious father) і навіть такий, що вбиває своїх дітей) або/і як батько (procreator) [3], голова роду або великої родини, який повинен підготувати собі спадкоємця, все інше несуттєво. Ці уявлення і сьогодні закріплюються в образах масової свідомості, породжуючи стереотипи.

Фізична відсутність батька (father's physically absence) [4] в родині – наслідок його зовнішніх обов'язків та засіб створення соціальної дистанції між батьком і дітьми задля підтримки батьківської влади (paternal authority).

У деяких народів існують суворі правила уникнення, що обмежують контакти між батьком і дітьми і роблять їх взаємини такими, що виключають прояви ніжності. Наприклад, традиційний етикет кавказьких горців вимагав, щоб при сторонніх батько не брав дитину на руки, не грався з нею, не говорив з нею і взагалі не виявляв до неї будь-яких почуттів.

У своїх роботах Р.В. Овчарова відзначає, що батьківство (paternity) не є обов'язковим компонентом родини, обумовлюючи швидше приналежність до певного типу культури, а не біологічну функцію [8].

Учений І.С. Кон умовно поділяє людські культури на «батьківські» (paternal) (у яких така роль чоловіка значна) і «безбатьківські» (fatherless) (де чоловік більшою мірою виступає як самець, а не як батько (Daddy)) [4]. «Безбатьківські» культури характеризуються більшою чоловічою агресивністю, менш теплими стосунками між усіма членами родини.

Доречно згадати вислови, що з'явилися в різний час, але дуже схожі за змістом: «Стати батьком (begetter) – не дивно, але бути батьком (Daddy) – не всім дано» (В. Буш, XVIII ст.) і «Набагато легше стати батьком, ніж залишитися їм» (В. Ключевський, XIX ст.). Факт батьківства (тут і далі – paternity) і практика батьківства – різні поняття, за останнім з них знаходиться постійна, відповідальна і свідома діяльність чоловіка, який прагне добробуту родини і дитини зокрема.

Ми вважаємо, що відстежити трансформації інституту батьківства в соціально-історичній перспективі є можливим через порівняльний аналіз традиційного патріархального і сучасного міського укладів родини.

Існують два підходи до ролі батька (father) – традиційний і так зване «нове батьківство» (new fathering) [9]. Традиційний підхід, обмежуючись розглядом біологічної ролі батька, відзначає відособленість його від дитини, контакти з дитиною тимчасові і відсторонені (порівняно з материнськими). Бажання чоловіка бути батьком, створити родину дослідники пояснюють тим, що чоловік, беручи шлюб, забезпечує собі певний статус у суспільстві, якого позбавлені неодружені чоловіки: законне право мати дітей, що було цінністю, оскільки приносило емоційне задоволення і створювало почуття внутрішньої рівноваги; до бездітності ставилися негативно. Традиційно батько турбувався про родину як про економічну одиницю, визначав сімейну політику, шлюбну стратегію, вирішував питання спадкування, і ставленням батька до цих зобов'язань визначався його престиж. Бажання людини бути батьком ідентифікувалося з образом і поведінкою власного батька, але батьківство не передбачало щоденного догляду за дитиною і подальшого її виховання, як у діаді «мати-дитина» [2].

З середини ХХ ст. у зв'язку зі зміною становища жінки в суспільстві стався поворот до «нового батьківства». Якщо традиційна роль батька була пов'язана з інститутом спадщини, то «нові батьки» [9] усвідомили відповідальність за емоційний стан своїх дітей, за їх моральне та інтелектуальне виховання, адже батьківська поведінка (paternal behavior) позначається на поведінці дітей, на їх особистості [2; 4]. Сучасні дослідження подружніх відносин (Л.А. Коростильова, Л.А. Макухіна, О.Р. Тиводар та ін.) констатують зміну цінностей у чоловіків – батьківська (тут і далі – procreator) функція стала більш значущою для чоловіків, ніж для жінок, у яких соціальна активність переважає в цінностях.

У патріархальній селянській родині батько не доглядав за дітьми, але вони, особливо хлопчики, проводили багато часу, працюючи з батьком і під його керівництвом. У місті ситуація інша, сучасні діти не мають можливості бачити, як працює батько, кількість і значущість його сімейних обов'язків менша, ніж у матері. У традиційній патріархальній родині батько виступає як годувальник, персоніфікатор влади, вищий дисциплінактор і приклад для наслідування, безпосередній наставник у позасімейній, суспільно-трудова діяльності. У сучасній міській родині ці традиційні цінності батьківства (fatherhood) слабшають під тиском жіночої рівноправності, залучення жінок до професійної роботи. Таким чином, у тісному сімейному побуті для батька не передбачено п'єдесталу, а праця і побут просторово роз'єднані.

Питання участі чоловіка у взаємодії з майбутнім поколінням, у вихованні, у передачі досвіду порушувалися ще з часів Ж.-Ж. Руссо. Різними аспектами цієї проблеми в різний час займалися і психоаналітики [1; 7].

Учений Дж.Ш. Болен у своїй роботі «Боги в кожному чоловікові» (2005) демонструє, як на особистісному рівні патріархат формує взаємини між батьком (father) і дітьми. Використовуючи міфи як метафори, автор описує сучасних чоловіків, які за браком особистого життя зливаються зі своєю громадською роллю. Патріархальна культура не цінує дитячі, безвинні риси в людині, заохочує в чоловіках здатність ставити амбіції, схвалення і успіх вище любові і турботи про власну дитину [1].

Про цінності і моделі взаємин у цій або іншій культурі можуть розповісти міфи Древньої Греції, являючи собою «сімейні історії». Пізніше юнгіанська психологія сформулювала це як «проекцію тіні» (приписування іншим людям власних витіснених або пригнічених емоцій, мотивів або дій) [4; 8].

У сучасній психіатрії віру в раціональне «пророцтво» названо «параноїдальною ідеєю» [7]. Боги-батьки (Уран, Зевс, Посейдон та ін.) – могутні чоловічі божества-правителі – є символами або абстракціями; вони – архетипні фігури. Патріархальні боги – авторитарні представники чоловічої статі, які живуть на небесах, правлять згори і здалеку, у зв'язку з чим проявляють ворожість стосовно нащадків. Деякі авторитарні батьки прагнуть обмежувати незалежність і зростання своїх дітей, щоб ті не кинули виклик їх статусу: захищають від впливу людей, знань або цінностей, які могли б розширити їх світогляд.

У патріархальній культурі кожен чоловік має у своїй родині авторитет і владу царя: батько може «поглинути» життя свого сина, змушуючи його здійснювати батьківські амбіції (paternal aspirations) [5]. Факт народження хлопчика задовольняє патріархальну потребу батька у синові, що передує потребі в тому, щоб син виправдав батьківські очікування (father's expectations); при цьому ніхто не враховує, що дитина приходить у світ зі своїми здібностями і талантами, емоційними потребами, недоліками, особистісними рисами, життєвими цілями.

Те, що батьки ставляться до своїх дітей не по-батьківськи і бачать в синах суперників, є правдивим не тільки стосовно персонажів грецької міфології. Сучасний психоаналітик А. Міллер, аналізуючи міфи та

інші джерела, виявляє схильність батьків приписувати дітям низькі мотиви і природу, яку необхідно виправляти, нерідко суворими методами [7]. Таким чином, дорослі виправдовують жорстоке поводження з дітьми.

У своїй психіатричній практиці А. Міллеру часто зустрічалися чоловіки, які не знали батьківської турботи (paternal care) в дитинстві, їх батьки були емоційно недоступні, закриті, відчужені, прискіпливі, ворожі і навіть жорстокі. Ця манера поведінки не тільки пробуджує в синах печаль, біль, ворожість, але й передається з покоління в покоління. Нерідко трапляється, що батько щиро прагне емоційно зблизитися з сином і надавати йому підтримку у всьому, але бувають моменти, коли він раптом стає ворожим і відчуває себе потім винуватим.

Відчуженість між батьком і сином може бути обумовлена тим, що батько відчуває образу і суперництво ще до народження дитини. На думку Дж.Ш. Болена [1], вагітність дружини може відродити негативні почуття чоловіка, що пояснюють депресію і відчуття безсилля. Якщо між дитиною і батьком не виникає глибокого зв'язку, чоловік, як правило, відчуває гнів і образу.

Патріархальна культура дає мало можливостей для розвитку міцних зв'язків між батьками і дітьми. Згодом батько стає мстивим стосовно сина, піддає його тілесним покаранням, допускає ворожі висловлювання на його адресу, глузує з нього, мотивуючи це необхідністю привчання до дисципліни. Син, що став об'єктом ревності, стане дорослим і отримає силу, щоб кинути батькові виклик. Згодом припинить довіряти, потім почне боятися і, нарешті, стане ворожим стосовно батька, який з самого дитинства вважав свою дитину зіпсованою і поводить з нею відповідно.

Однак, якщо батько піклується про сина, грається з ним, вчить його і є для нього позитивним прикладом, ситуація зовсім інакша: дитина навіть більше прив'язана до батька, ніж до матері, вважає за краще іноді бувати з матір'ю, а іноді з батьком. Відсторонені батьки (detachment father) не жорстокі стосовно синів, але емоційно і фізично недосяжні. В дитинстві дитина ідеалізує такого батька, але відчуває нестачу спілкування з ним. Між емоційно закритим батьком і його юним або дорослим сином складаються поверхові, «ритуальні» взаємини з передбачуваними питаннями і відповідями, що викликає у дитини почуття печалі і розчарування.

Проводячи паралелі з біблійними персонажами, Дж.Ш. Болен відзначає, що і сучасні батьки готові жертвувати своїми дітьми, щоб досягти успіху у своїх справах: успішні люди виявляються неуважними батьками (unthoughtful father), психологічно (часто й фізично) відсутні в житті своїх дітей, «жертвуючи» близькістю з дітьми задля роботи, виконання соціальної ролі [1]. В цілому, патріархальна система цінностей, на думку автора, негативно впливає на відносини між батьками і дітьми. Авторитарні батьки гніваються на будь-які дії, в яких бачать неслухняність і непокору. Характер сина формується таким чином, що, ставши дорослим, він веде себе так само, як батько, ототожнюючи себе з агресором, а не з жертвою, якою насправді є. Повторення схеми «Я ставлюся до тебе, як ти ставився до мене» зазвичай здійснюється несвідомо, автоматично.

На жаль, проаналізована робота Дж. Ш. Болена не проливає світла на долю синів, які не знають свого батька. Однак теорія наочно демонструє відмінності і подібності стереотипів про батьків з реальними образами сучасних батьків. Генетичні фактори лише частково пояснюють індивідуальні відмінності батьківської і материнської участі у догляді за дітьми. Соціокультурні чинники є більш значущими, оскільки батьківство є біосоціальним і соціокультурним явищем. Зміст батьківської ролі і критерії успішності її виконання походять також від історичних форм шлюбу і родини. Вплив батька на розвиток дитини може бути неоднаковим у короткостроковій та довгостроковій перспективі, тому його важко оцінити. Біологічне визначає психофізіологічну готовність до батьківства, соціальні фактори регламентують реалізацію цієї готовності [6]. Соціум не тільки висуває певні вимоги до вікового, економічного, професійного, соціального статусу батька, але й регламентує поводження людини, що володіє певним статусом, крізь систему соціальних ролей.

Материнська функція визнається суспільством майже священною і добре регламентованою; прояв материнських почуттів є нормою, а ставлення чоловіка до дитини оцінюються неправильно, оскільки чоловіки скупі на прояв емоцій взагалі, у тому числі й на прояв почуттів до дитини [3]. Крім того, найважливішим фактором відносин батька з дитиною є відносини чоловіка з власним батьком, повторення патернів його поведінки, стереотипу мужності, що також не завжди сприяє прояву почуттів чоловіками.

У Новий час зміст батьківської ролі почав змінюватися, що обумовлено і зміною характеру владних відносин у суспільстві [4; 5; 9]. Зміна патріархально-монархічного устрою (Європа до 1770 р.) спричинила зміну канону батьківства: абсолютний монарх поступився місцем «годувальнику» з меншою потужністю та великою кількістю обов'язків, у зв'язку з чим змінився стиль батьківства. Середньовічні тексти говорять про владні функції батька, якого повинні «поважати і слухатися», а йому мало що пропонувалося натомість.

Починаючи з епохи Відродження й Реформації, особливо в XVII і XVIII ст., різко збільшилася кількість повчань, адресованих батькам, про те, як їм слід виховувати дітей (основний сюжет протестантської етики). Новий образ батька з'явився спершу в середніх соціальних прошарках, потім поширився і на інші класи.

У XX ст. з'являється «новий батько» (modern father) [9], який заробляє гроші на утримання родини, сам доглядає за дітьми і активно цікавиться їх проблемами. При цьому батько став більш доступним, але частіше піддається критиці з боку дружини, його авторитет, заснований на зовнішніх факторах, помітно

знижується. Послаблення і втрата чоловічої влади в родині відображається в стереотипному образі батьківської необізнаності (paternal incompetence). Поведінка чоловіків у родині і стосовно дітей змінюється повільніше за все, оскільки маскуліність продовжує ототожнюватися лише з позасімейними досягненнями [24].

Шлюб і батьківство, які були обов'язковими елементами чоловічої ідентичності в суспільстві, сьогодні є справою вільного вибору, що пояснюється підвищенням середнього віку вступу до шлюбу і збільшенням кількості незареєстрованих партнерств. Кількість дітей, які виховуються без батьків, у більшості індустріально розвинених країн неухильно росте, так само росте і кількість самотніх батьків (часто це не розлучені чоловіки, а вдівці).

Як відзначає І.С. Кон, у людини відмінність батьківства і материнства і специфічний стиль батьківства (specific fathering style) залежать від соціокультурних умов: головного виду господарської діяльності, статевого розподілу праці, типу родини і т.д. Зважаючи на всі кроскультурні відмінності, первинний догляд за маленькими дітьми (особливо немовлятами) здійснює мати або будь-яка інша жінка [4]. Для порівняльно-історичного аналізу батьківської поведінки визначають автономні фактори: мотивація, вміння і упевненість в собі, підтримка (з боку матері), інституціональні практики (заохочення батьківства в суспільстві – відпустка по догляду за дітьми і т.п.). Крім того, визначено параметри батьківської взаємодії з дитиною: залучення, ангажованість (безпосередній догляд, спілкування або гра з дитиною), відповідальність, знання того, що дитина хоче, і прийняття відповідних рішень. Спираючись на перераховані фактори і параметри батьківської взаємодії, І.С. Кон встановив, що ступінь батьківської залученості в порівнянні з 70-ми роками ХХ століття зросла на третину, доступності – на половину, кількість часу, що батьки проводять з дітьми (враховуючи зниження народжуваності), зросла ще більше [4]. Але участь батька (тут і далі – father) у вихованні, з урахуванням виховання дитини, в якому бере участь кожен четвертий батько, нерідко залишається символічною. Особливо незначний внесок батька у виховання дітей молодше 3 років. Однак емоційна віддаленість батька не зменшує потребу дитини в батьківській турботі та любові в більш ранньому віці. Ще більше знижується вплив батька в разі розлучення. Тобто в сучасній реальності існує диференціація умов виховання: протиріччя між збільшенням значення ролі батька у вихованні та збільшенням кількості дітей, які виховуються без батьків унаслідок розлучень. По суті, гендерна рівність не приводить до реальної схожості батьківських і материнських ролей. У Швеції, де сімейні ролі однакові, деякі батьки користуються правом відпустки по догляду за дитиною, незважаючи на 100% компенсацію, а жінки витрачають на господарство і догляд дитини більше часу, ніж чоловіки.

В останній третині ХХ ст. фахівці констатують «кризу батьківства»: відсутність батька у родині, незначність і бідність батьківських контактів (paternal interaction) з дітьми порівняно з материнськими, педагогічну некомпетентність, незацікавленість, нездатність здійснювати виховні функції; великий відсоток чоловіків не живе зі своїми сім'ями, збільшується кількість позашлюбних дітей і розлучень, у повторному шлюбі чоловіки виховують нерідних дітей від попереднього шлюбу дружини.

Науковець В.М. Дружинін вважає, що проблема батьківства найбільш гостро поставала в радянському суспільстві [2]. Держава, яка декларувала рівні права обох батьків (parents) стосовно дитини, в реальності завдяки законодавству і практиці відчувала батька від родини. Позбавлення чоловіка соціальних і економічних можливостей забезпечувати родину і нести за неї відповідальність, а також виховувати дітей призвело до послаблення сім'ї як соціального інституту. Система пілг у зв'язку з народженням дитини надавалася тільки матерям, при розлученні дитина, як правило, залишалася з матір'ю, по суті, статусу батьківства в законодавстві СРСР не було передбачено. Така асиметрія гендерних норм відображала ідею неоднакового статусу матері та батька в суспільстві і відтворювала традиційно патріархальні уявлення суспільства стосовно жінок та їх ролей [24]. Роль чоловіка в часи радянської влади полягала в одному – бути трудівником і захисником, а роль батька не була передбачена ідеологією рівності.

Для сучасної України актуальні проблеми Заходу, багато з них стають гострішими у зв'язку з соціально-економічною кризою перехідного періоду. Перша з тенденцій, що не є виключно українською, – послаблення інституту шлюбу: частка позашлюбних народжень у 2003 році склала 29,7% [5]. Половина позашлюбних народжень визнається батьками (fathers), але все більше дітей виховується в незареєстрованих партнерствах і в неповних, переважно материнських, родин (15%). За статистикою, в Донецькій області кількість шлюбів на тисячу населення скоротилося з 9,6% в 1990 р. до 7,1% – в 2011 р. У поєднанні зі збільшенням кількості розлучень (цей показник в Україні – один із найвищих у світі, він склав в 2010 р. 536 на тисячу населення) це сприяє зростанню соціального та психологічного «сирітства». Розлучені батьки змушені відстоювати свої права на дитину в суді, як правило, безуспішно. У зв'язку з цим зростає кількість юридичних організацій, що спеціалізуються тільки в цьому напрямку. Велика кількість у мережі Інтернет оголошень і статей про встановлення батьківства [2] побічно свідчить про особливу актуальність питання задля сьогоденної України, а також про зацікавленість і бажання батьків брати участь у житті й вихованні дитини. Для відстоювання своїх прав українські батьки змушені створювати власні правозахисні організації (наприклад, Незалежна всеукраїнська благодійна асоціація «Батьки і діти», заснована в 1990 р.; Дніпропетровський кризовий центр для чоловіків, створений в 1996 р. з метою збереження, підтримки та реабілітації фізичного, психічного та соціального здоров'я чоловіків шляхом надання їм відповідних консультативних, терапевтичних та педагогічних послуг). Подібна практика вже давно існує і за кордоном, наприклад, Національне товариство батьків в Америці.

Насправді, в сучасній Україні розробляються і впроваджуються програми з формування відповідального батьківства (responsible parenthood) і підвищення народжуваності, проте подібні програми спрямовані в основному на жінок-матерів і не враховують інтересів чоловіків і батьків. Закріплене законодавчо право батьків на відпустку по догляду за дитиною заважко в реалізації, чоловіки знаходяться у менш вигідній ситуації порівняно з жінками.

У розподілі сімейних функцій в українській родині сьогодні традиціоналістські установки борються з егалітарними. Українським батькам властиво вбудовувати виконання батьківської ролі в загальний план соціальних ролей, не обмежуватися рамками своєї родини. Батьківська роль у наших батьків відрізняється більшою стійкістю і раціональним підходом до планування репродуктивної поведінки [5]. Участь батька у вихованні часто є символічною, дружини приписують собі більш важливу роль у прийнятті родинних рішень.

Аналіз установ чоловіків-батьків (male-parents) показав, що в уявленнях про функції чоловіків у процесі виховання дітей основною є покарання, при цьому самі чоловіки-батьки підкреслюють, що вони лише виконують прийняту в суспільстві функцію. Головною своєю роллю батьки бачать не в щоденному догляді та вихованні дитини, а в можливості забезпечити майбутнє, «поставити її на ноги» [4].

У нашій країні існує тенденція до відродження традиційної родини з чітким розподілом ролей («патріархальний ренесанс»). Сприйняття батьківства (fathering) у зв'язку з відповідальністю за матеріальне благополуччя родини і дітей призводить до того, що відповідальність за виховання і щоденний догляд за дитиною покладається на матір.

Соціальні умови, в яких сьогодні формуються уявлення про батьківство (ideas about paternity) у молодого покоління чоловіків в Україні (в т.ч. і про власне), можна перерахувати: послаблення інституту шлюбу, що виявляється в кількості розлучень, зниження народжуваності; відчуження законодавством батька від родини (чоловік позбавлений можливості соціально та економічно забезпечувати родину); серед інтересів молоді превалює інфантильний гедонізм; виховання дітей у незареєстрованих партнерствах; участь батька у вихованні має символічний характер, рішення в родині найчастіше приймає мати; негативний настрій розлучених жінок стосовно дитячо-батьківських зустрічей тягне за собою падіння впливу батька у разі розлучення.

У сучасному вітчизняному культурному середовищі соціальні характеристики батьківської ролі окреслені менш визначено, ніж материнської, їй надається менше значення в справі первинної соціалізації. За словами І.С. Кона, нормативна невизначеність батьківської ролі (regulatory uncertainty paternal position), порівняно з материнською, є результатом того, що: батьківські функції біологічно «об'єктивно» менш значущі, їх важче конкретизувати; історично вони інституціалізуються набагато пізніше; розподіл материнських та батьківських функцій базується на більш загальній статеворольовій диференціації і має як соціальні, так і біологічні передумови [4].

Науковець Р.В. Овчарова встановила, що модель родини поступово набула наступного вигляду: домінує мати, наступним йде батько, який відповідає за сімейне благополуччя, соціальний захист, діти підпорядковані. Декларуючи, що в родині «головою» є батько, підлітки вказують, що фактично в ній головує мати. У батька немає реальної влади, але його поважають діти, хоча з ним вони мають менший емоційний контакт, ніж з матір'ю, з якою хлопчики і дівчатка більш відверті, і вона частіше стає зразком для наслідування. Діти незалежно від статі звертають увагу на професійні успіхи батька, заробітки, забезпечення родини, чекаючи від нього виконання традиційної функції [8]. Отже, в сучасній родині фактично керує жінка, чоловік у зв'язку з соціальними умовами не завжди в змозі забезпечити родину, нести за неї відповідальність і бути зразком для наслідування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проаналізовані роботи говорять про те, що батьківство –соціальне явище, тому що кожне покоління формує свій культурний стереотип батька відповідно до свого часу і умов. Історичні передумови відіграють важливу роль у формуванні особистості сучасної людини, що справедливо і щодо формування уявлень про засоби, особливості та характеристики виконання батьківської функції конкретним чоловіком.

У статті ми дослідили розвиток інституту батьківства в патріархальний період і виявили, що цей період характеризується більшою чоловічою агресивністю, менш теплими стосунками між усіма членами родини. Для подальшого і більш глибокого розгляду проблеми ми зробили порівняльний аналіз традиційного патріархального і сучасного міського укладів родини і виявили відмінності в батьківських функціях і цінностях батьківства. Також ми визначили соціальні характеристики батьківської ролі в сучасному середовищі. Можна твердити про те, що обсяг батьківської турботи і специфічні стилі батьківства залежать від безлічі соціокультурних умов. Сучасне батьківство відрізняється від інституту і практик батьківства патріархальної культури великим колом обов'язків, кількістю проведеного з дітьми часу, ступенем усвідомлення батьківської відповідальності, але обсяг батьківської турботи, як і раніше, менший, ніж у матерів.

У цілому, узагальнюючи все вищезазначене, можна стверджувати, що наявні в країні соціальні гарантії не сприяють формуванню нового, залученого батьківства, розвитку адекватних реальності уявлень чоловіків про власне батьківство. В період так званої «кризи батьківства», коли змінюються стереотипні уявлення суспільства, важливим і актуальним є подальше дослідження особливостей уявлень про

батьківство в чоловіків; створення організацій з метою проведення роз'яснювальної роботи для сучасних чоловіків, які вже є батьками або тільки очікують на появу дитини в родині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болен Дж.Ш. Боги в каждом мужчине. Архетипы, управляющие жизнью мужчин ; пер с англ. / Джин Шинода Болен ; [Е. Мирошниченко]. – М. : ИД «София», 2005. – 304 с.
2. Дружинин В.Н. Психология семьи / В.Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2006. – 176 с.
3. Здравомыслова Е. Патриархат и «женская власть» / Е. Здравомыслова, А. Темкина // Российский гендерный порядок: социологический подход. – М., 2007. – С. 68–95.
4. Кон И.С. Мужчина в меняющемся мире [Текст] / И.С. Кон. – М. : Время, 2009. – 496 с.
5. Кудрявцева Т.С. Трансформация маскулинного образа в современной массовой культуре / Т.С. Кудрявцева // Мужское и мужественное в современной культуре : научные доклады и сообщения / [отв. ред. Н.Х. Орлова]. – СПб., 2009. – С. 48–55.
6. Левченко А.В. Представления о собственном отцовстве у мужчин и факторы, их обуславливающие : дисс. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Левченко Анна Викторовна. – Краснодар, 2009. – 194 с.
7. Миллер А. Драма одаренного ребенка и поиск собственного Я ; пер. с нем. / А. Миллер. – М. : Академ. проект, 2001. – 144 с.
8. Овчарова Р.В. Психологические особенности родительства в молодой семье [Текст] / Р.В. Овчарова, Е.Г. Смирнова // Семья XXI века: ценности, ориентиры : м-лы II Международной научно-практической конференции. – Самара : Универс групп, 2008. – С. 197–200.
9. Рыбалко И.В. «Новые отцы» в современной России: представления мужчин о родительстве / И.В. Рыбалко // Вестник СГТУ. – 2006. – № 3. – Вып. 2. – С. 236–241.

УДК 159.925:159.924.7

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ МАТЕРІ ДО ДИТИНИ

К.Ю. Вепро

*старший лаборант кафедри філософії і соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького національного медичного університету ім. М. Горького*

Статтю присвячено вивченню актуальної проблеми сучасної психології – материнству. Розкрито питання емоційного забарвлення взаємодії матері з дитиною. В публікації встановлено, що вчені різних галузей науки впродовж століть досліджують сім'ю в різноманітних векторах її функціонування. Ставлення до дитини в родині є фундаментом її психічного, емоційного, соціального розвитку. Це відображення ми можемо побачити вже в сформованій особистості дорослої людини.

Ключові слова: мати, дитина, прийняття, емоційне ставлення.

Статья посвящена изучению актуальной проблемы современной психологии – материнству. Раскрыт вопрос эмоциональной окрашенности взаимодействия матери с ребенком. В публикации установлено, что ученые различных отраслей науки в течение многих столетий изучают семью с разных векторов ее функционирования. Отношение к ребенку в семье является фундаментом его психического, эмоционального, социального развития. Этот отпечаток мы можем увидеть уже в сформировавшейся личности.

Ключевые слова: мать, ребенок, принятие, эмоциональное отношение.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

При стрімкому розвитку психологічної науки залишається значна частина невирішених питань. У сучасній психології використовується ціла низка суміжних понять: сімейне виховання, батьківська позиція, взаємодія з дитиною, батьківське, і зокрема, материнське ставлення та ін. Усі вони мають свій ракурс розгляду предмета, відображуючи при цьому конкретні завдання дослідження. Ми пропонуємо розглянути емоційні особливості ставлення матері до дитини. Психологія материнства є однією з тих галузей науки, яка ще недостатньо вивчена. Від характеру стосунків, які складаються між матір'ю та дитиною, залежить її психічний, емоційний, соціальний розвиток. Дитина є складовою суспільства, і тому від того, як буде здійснюватись процес виховання, залежить, яку особистість ми побачимо.

У вітчизняній психології вивчення особливостей дитячо-батьківських взаємин найширше проводилось у рамках підходу, в центрі уваги якого були проблемні форми стосунків батьків до дітей (А.С. Лічко, Е.Г. Ейдеміллер, А.Я. Варга) [1, 11–15]. Критеріями для виділення типів взаємодії виступали типи сімейного виховання (штучна гіперпротекція – емоційне відкидання), типи ставлення до дитини (приймаючі – симбіотичні – відштовхуючі).

У науковій психології проблема дитячо-батьківських взаємин виникає на фоні труднощів. Особливу увагу цьому приділяв В.А. Петровський, виділивши типи соціально-психологічного клімату і тактики взаємодії з дитиною, що виражаються в різних типах обраного типу виховання [3, 69]. Н.Н. Авдєєва, С.Ю. Мещерякова взяли за основу концепцію М.І. Лісіної, яка виходить з уявлень про провідну роль суб'єктивно-орієнтованого спілкування в розвитку дитини. Взаємодія з дитиною, на їхню думку, залежить від того, на якому ставленні до дитини будується спілкування з нею. Сприятливим є ставлення до дитини в спілкуванні як до суб'єкта, особи, на противагу об'єктному ставленню.

Дитячо-батьківські стосунки значною мірою залежать від материнського ставлення до дитини і будуються на його основі, тобто «репертуар», «тональність» дій матері, що адресуються дитині,